

*Jacek J. Bleszyński**
Toruń

Czy dziecko niepełnosprawne intelektualnie jest zdolne do przebaczenia?

W tekście podjęto problem przebaczenia w kontekście jego występowania w świadomości uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w różnym stopniu i kształtowania się na poszczególnych etapach edukacyjnych. To niesłuchanie ważny problem tak w ujęciu teoretycznym (występowanie pojęcia abstrakcyjnego), jak również ewentualnej ewaluacji wraz z wiekiem i zdobywanym doświadczeniem. Chciałbym, aby w podjętym przeze mnie problemie zauważyć zarówno złożoność, jak również szerokość i niejednoznaczność w dotychczasowym podejściu do problemu świadomości osób z niepełnosprawnością intelektualną – postrzeganych nieadekwatnie przez pryzmat ograniczeń w etapach rozwoju czy naznaczania wynikającego z historycznego podejścia do teorii możliwości psychofizycznych człowieka.

Sam termin „przebaczenie” jest trudny, abstrakcyjny i wieloznaczny. Jednocześnie, jak zauważa Mirosław Nowosielski, przebaczenie „wydaje się być jednym z najważniejszych problemów relacji międzyludzkich. O wiele łatwiej jest zacząć od tego, czym jest brak przebaczenia”¹.

* Prof. dr hab. Jacek J. Bleszyński pracuje w Katedrze Psychopedagogiki Wydziału Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Adres: Wydział Nauk Pedagogicznych UMK, ul. Lwowska 1, 87-100 Toruń; e-mail: jacekble@umk.pl.

¹ Mirosław Nowosielski, „Przebaczenie – trudny problem widziany z perspektywy psychologicznej”, *Ateneum Kapłańskie* 156, 2 (2011): 223.

Problemem staje się samo dookreślenie terminu przebaczenie, często ujmowanego synonimicznie do wybaczenia. Chociaż w *Słowniku języka polskiego* w przypadku obydwu wyrazów występują te same synonimy: pojednanie, łaska, wybaczenie², to jednak mają swoje specyficzne dookreślenie:

- przebaczenie to znaczy wyzbyć się żalu, urazy, darować komuś winę³;
- wybaczyć – to nic innego, jak darować komuś jakąś winę; przebaczyć, odpuścić⁴.

Dalsze poszukiwania można prowadzić w wielu nurtach. W literaturze psychologicznej Zygmunta Freuda odrzuca konieczność wybaczenia jako przykazania, uznając je za absurdalne i niezrozumiałe, a nawet będące szkodliwym dla kształtującej się osobowości. Zgodnie z triadą osobowości szczególne zaburzenia występują w kształtowaniu się struktury Ego – „Ego, tak jak superego, jest tylko po części świadomą instancją, dzięki czemu może podejmować racjonalne decyzje, kierując się zasadą rzeczywistości. Nieświadomą część Ego wypełniają natomiast struktury, jakimi są mechanizmy obronne”⁵, co może powodować naruszenie granic Ego względem wewnętrznych popędów i uruchamianie mechanizmów obronnych, mogących prowadzić do nerwicy⁶. Jak zauważa Freud, w takiej sytuacji wskazane staje się bierne poddanie się „prawu silniejszego”, co będzie mogło uchronić przed jego agresją, albo poddanie Superego, pozwalające na osiągnięcie narcystycznego zadowolenia z posiadania wyższej samooceny w stosunku do otoczenia (innych), a w konsekwencji przykazanie przebaczenia będzie przestrzegane.

Święty Augustyn w swojej Regule Rozdział VI: „O prośzeniu o przebaczenie i przebaczeniu uraz”⁷, zwraca szczególną uwagę na istotę przebaczenia w życiu wspólnoty. Jednak najbardziej uproszczoną, jak również jednoznaczną formą, wynikającą z chrześcijańskich podstaw wiary, jest zasada miłości, która została ujęta przez Świętego w zasadzie „kochaj i czyń, co

² <http://synonim.compelo.com/przebaczenie/>; <http://synonim.compelo.com/wybaczenie/?ref=s>.

³ <http://sjp.pl/przebaczyć>.

⁴ <http://sjp.pl/wybaczyć>.

⁵ Natalia Antoszewska, „Mechanizmy obronne w ujęciu psychoanalitycznym”, *Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty studenckie* 5 (2010): 117.

⁶ Por. Zygmunta Freuda, *Il disagio della civiltà* (Torino: Bollati Boringhieri, 1978), 596–599.

⁷ <http://www.augustianie.pl/sw-augustyn/> lub <http://www.augustianie.pl/sw-augustyn/regula-sw-augustyna/rozdzial-6-o-proszeniu-o-przebaczenie-i-przebaczeniu-uraz/>.

chcesz”, wskazując, iż jedynie pełnia zrozumienia, jak i przebaczenia mieści się w istocie stosunku do drugiego człowieka⁸, jak również powinniśmy poszerzyć pole przebaczenia w stosunku do samego siebie.

Również wyznanie, które tworzy kolejną perspektywę analiz, wcale nie musi oznaczać nowej perspektywy interakcji. To przebaczenie, na co zwraca uwagę Antoine Vargote, wskazuje na ewangeliczny wymóg przebaczenia krzywd, jak również wyzbycia się chęci zemsty. To właśnie wymóg przebaczenia nakreślony przez Chrystusa, jak zauważa Autor, w odczuciach młodzieży zyskuje aplauz, sympatię. Badani wskazali, iż to właśnie konkretny przykład wybaczenia upadłej kobiecie (por. J 8, 1–11) jest nośnikiem pozytywnych emocji. Trudniejsza do zrozumienia przez młodzież jest sytuacja, kiedy Chrystus nakazuje swoim uczniom wybaczać nieprzyjaciołom⁹. Jest to więc nie tylko problem nakazu, ale kształtowania się postaw. Podejście do samowybaczenia/samoprzebaczenia jest kolejnym ważnym aspektem przebaczenia.

Te wszystkie aspekty wskazują na istotne zainteresowanie problemem przebaczenia, jako będącego w kręgu zainteresowań życia społecznego, nie tylko ze strony religioznawstwa, ale również psychologii, pedagogiki, socjologii. Jak wskazuje Jerzy Szymoń „systematyczne badania nad fenomenem przeżyć religijnych są prowadzone w ramach psychologii religii. Chociaż przeżycie religijne należy do centralnych pojęć psychologii religii, to i tu nie ma zgodności co do rozumienia jego znaczenia”¹⁰. Przebaczenie staje się jednym z istotnych elementów kształtowania prawidłowo rozwijającej się struktury osobowości, jak również funkcjonowania w środowisku społecznym. W tym podejściu szczególną rolę przypisuje się umiejętności przebaczenia, której wartość Robin C. A. Hunter opisuje w następujących słowach: „jest godnym uwagi, że w większości badań zakończonych sukcesem, jak również w psychoterapii, daje się zauważyć znaczny spadek zgorzknienia i urazy ze strony pacjenta względem osób, które wcześniej ob-

⁸ Zwrócić jednak należy uwagę, jak zauważa ojciec Henri de Lubac SJ: „«Kochaj i czyń, co chcesz» – powiedział Augustyn – o ile kochasz wystarczająco, by we wszystkim, co robisz, kierować się miłością... Lecz nie uznaj nazbyt szybko, że wiesz, co to kochać. Kontekst, w jakim św. Augustyn sformułował to zdanie, wskazuje na to, iż stanowi ono uzasadnienie wymagań stawianych przez prawdziwą miłość, a zwłaszcza postawy przyjmowanej wobec donatystów”. http://www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TB/istnieje_milosc_extra.html#p17

⁹ Antoine Vergote, *Religione, fede, incredulità. Studio psicologico* (Milano: San Paolo Edizioni, 1985).

¹⁰ Jerzy Szymoń, „Specyfika przeżycia religijnego”, *Roczniki Psychologiczne* 1 (1998): 167.

winiał lub uważał za odpowiedzialne za swoje cierpienia”¹¹. Podobne podejście przedstawia Robert I. Stewart, odnosząc się do wspomnień pacjentów dotyczących rodziny¹², kiedy pod koniec terapii odwołano się do problemów wynikających z przeżyć rodzinnych. Wówczas dochodzi się do momentu wprowadzającego zrozumienie i wybaczenie, jakie staje się oczyszczającą wartością programu terapeutycznego, co w rezultacie pozwala na dokonanie aktu przebaczenia lub jest etapem prowadzącym do złagodzenia negatywnych emocji związanych z traumatycznymi, wcześniejszymi doświadczeniami wyniesionymi ze środowiska rodzinnego.

Takie działania zmierzają do uzyskania dobrego samopoczucia, jakie wiąże się z *katharsis*, które łączy się z uzyskaniem stanu zrozumienia, łagodności czy nawet współczucia – czasem graniczącego ze współprzeżywaniem (skrajnym przykładem może być syndrom sztokholmski, kiedy ofiara agresji, np. porwania, traci krytycyzm wobec sytuacji, w jakiej się znalazła i wierzy, że oprawca działał w słusznym celu, co powoduje, iż zaczyna go darzyć pozytywnymi uczuciami, np. sympatią)¹³. Według Joanny North znać należy przebaczenie za „przekroczenie osądów i uczuć negatywnych względem krzywdziciela nie dlatego, że ofiara krzywdy odmawia sobie prawa do tworzenia takich osądów czy doświadczenia takich uczuć, ile raczej dlatego, że stara się osądzać z miłością, życzliwością i uczuciem, mimo że przyznaje, że nie ma on już prawa do takich uczuć”¹⁴. Tu ponownie pojawia się element emocjonalny, jaki wskazuje na stosunek do przebaczenia charakteryzujący się odejściem od negatywnego oceniania, złości, czucia urazy, na rzecz długotrwałego stanu uwidaczniającego się w naszym zachowaniu, postępowaniu.

¹¹ Robin C. A. Hunter, „Forgiveness, retaliation and paranoid reactions”, *Canadian Psychiatric Association Journal* 23, 3 (1978): 168.

¹² „Często pod koniec badania pacjent przywołuje niektóre pozytywne wspomnienia o członkach rodziny, których stale spotwarzał” – cyt. za Annalisa Giulianini, *O przebaczeniu, czyli jak uleczyć duszę* (Kraków: Bratni Zew, 2010).

¹³ Por. Katarzyna Burda, „Syndrom sztokholmski – kiedy ofiara kocha oprawcę”, <http://nauka.newsweek.pl/syndrom-sztokholmski---kiedy-ofiara-kocha-oprawce,107803,1,1.html> (pobrano: 10.04.2016); Bogdan Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi* (Warszawa: Scholar, 2002); Frank M. Ochberg „Understanding the victims of spousal abuse”, <http://www.giftfromwithin.org/html/spousal.html> (pobrano: 14.09.2016).

¹⁴ Robert Enright, The Human Development Study Group, „The moral development of forgiveness”, w: *Handbook of Moral Behavior and Development*, t. 1, red. W. Kurtines, J. Gewirtz (Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1991), 126.

Przebaczenie jest powiązane nie tyle z zapomnieniem, zaniechaniem (np. zemsty, reperkusji), ale przede wszystkim świadomym podejściem, zmierzającym do zmniejszenia dyskomfortu negatywnego ustosunkowania się do zaistniałej sytuacji wywołanej przez winowajcę (którym może być sama ta osoba). Można określić tę sytuację jako racjonalną, w której kształtują się pozytywne, kreatywne emocje, jak również formy postępowania zmierzające z jednej strony do uzyskania stanu *katharsis*¹⁵, z innej kształtowania pozytywnych relacji społecznych. Zaznaczyć należy, iż mogą występować zróżnicowane motywacje i argumentacje. Jak wskazuje św. Augustyn „«Uznaję bowiem nieprawość moją, a grzech mój jest zawsze przede mną». Nie dociekał grzechów cudzych. Badał swoje sumienie, nie schlebiał, ale dogłębnie zastanawiał się nad sobą. Nie pobbłażał sobie, dlatego miał podstawę, by prosić o wybaczenie”¹⁶.

Przebaczenie jest refleksją nad swoim stosunkiem do otoczenia, jak i samego siebie. To określenie stanu świadomości swojego stanowienia, wpływu i oddziaływania na otoczenie, z jednoczesnym poczuciem poziomu empatii, jako świadomego wchodzenia, kształtowania i realizowania interakcji społecznych.

1. Przebaczenie jako element myślenia abstrakcyjnego – czy występuje w niepełnosprawności intelektualnej?

Przebaczenie pozostaje w ścisłym powiązaniu z występowaniem świadomości szkody, uświadomieniem tejże szkody, stanowiąc element refleksji nad doznaniem. Z tymi procesami są powiązane terminy: sumienie, osobowość, emocjonalność/uczuciowość, empatia.

Elementy te pozwalają nam na dokonywanie szerokiej refleksji, jak również oceny zmian zachodzących w różnych sytuacjach społecznych. Jest to powiązanie z możliwościami dokonywania indywidualnej refleksji, jednak mającej swoje istotne umocowanie w uwarunkowaniach społecznych. Jednym z determinantów ograniczających możliwości dokonywania złożonych

¹⁵ Za *Słownikiem języka polskiego* (5.11.2015): „1. oczyszczenie, rozładowanie silnych uczuć wywołane głębokim przeżyciem, zwłaszcza artystycznym; 2. w psychologii: ujawnianie się nieświadomych, przykrych przeżyć podczas terapii i usuwanie związanego z nimi napięcia emocjonalnego).

¹⁶ Augustyn, „Kazanie 336, 1. 6”, w: *Liturgia Godzin*, t. 1 (Poznań: Pallottinum, 1982), 1046–1047.

czynności analitycznych, myślenia abstrakcyjnego, jak od lat twierdzono, jest upośledzenie umysłowe.

Robert E. Cimera¹⁷ wskazuje na przykład na trudności kształcenia pojęć abstrakcyjnych u osób upośledzonych umysłowo, gdyż wymagają one złożonego procesu przekształcania informacji niebędących konkretnymi. Ellen M. Chioccco¹⁸ zwraca uwagę, iż myślenie abstrakcyjne u osób z niepełnosprawnością intelektualną można określić jako osłabione (ale nie nieobecne! – J.B.), powodujące występowanie poważnego niepokoju lub wręcz wskazujące na chorobę psychiczną. Myślenie to ma charakter znacznie ograniczony, co uwarunkowane jest zdolnościami do uczenia się, jak również korzystania z myślenia abstrakcyjnego, które charakteryzuje się ograniczonym, krótkim czasem przechowywania w pamięci.

W większości publikacji informacje o rozwoju i funkcjonowaniu osób z różnym stopniem upośledzenia umysłowego opierają się na publikacjach przedstawiających w ogólnym ujęciu procesy zachodzące w poszczególnych funkcjach. Najbardziej rozpropagowane jest opracowanie Marty Bogdanowicz¹⁹, którego przedruk odnajdziemy również w książce Lucyny Bobkiewicz-Lewartowskiej²⁰. Jednym z elementów występowania zaburzeń w pro-

¹⁷ Robert Evert Cimera, *The Truth About Special Education: A Guide for Parents and Teachers* (Oxford: The Scarecrow Press, 2003), 87.

¹⁸ Ellen M. Chioccco, „Assessment of the Neurologic System”, w: Ellen M. Chioccco, *Advanced Pediatric Assessment* (New York: Lippincott Williams & Wilkins, 2010), 477.

¹⁹ Marta Bogdanowicz, *Psychologia kliniczna dziecka w wieku przedszkolnym* (Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1985).

²⁰ Część tabeli z książki Lucyny Bobkiewicz-Lewartowskiej, *Niepełnosprawność intelektualna. Diagnostyka, edukacja, wychowanie* (Gdańsk: Harmonia Universalis, 2011), 50.

stopnie upośledzenia umysłowego	w stopniu lekkim	w stopniu umiarkowanym	w stopniu znacznym	w stopniu głębokim
funkcja				
myślenie	Dominuje myślenie konkretno-obrazowe nad abstrakcyjnym myśleniem słowno-pojęciowym. Upośledzone abstrahowanie	Słabo rozwinięte rozumienie pojęciowo-słowne. Myślenie ma charakter konkretno-obrazowy. Upośledzanie	Dominuje myślenie sensoryczno-motoryczne w działaniu. Głębokie upośledzenie myślenia pojęciowo-słowne	Niewykształcone.

cesie myślenia w stopniu lekkim jest dominacja myślenia konkretno-obrazowego, zaburzenia abstrahowania, brak umiejętności definiowania pojęć abstrakcyjnych, do niewykształcenia w stopniu głębokim. Takie ujęcie rozwoju funkcji, jak również zakresów możliwości ich nabywania, pozwala na dokonanie analitycznego przedstawienia problemu. Jednak za poważne nadużycie uznają stwierdzenie, iż w głębokim stopniu upośledzenia umysłowego myślenie nie jest wykształcone, co jest upraszczaniem omawianego problem. Występuje brak, a raczej trudność, w określeniu poziomu rozwoju czynności umysłowych, które często występują na niskim poziomie ich wykształcenia. Takie podejście ogólne przedstawia osoby niepełnosprawne intelektualne jako nieposiadające albo posiadające w znacznym stopniu ograniczone możliwości dokonywania abstrahowania, myślenia abstrakcyjnego. Tym samym ze stopniem upośledzenia umysłowego nierozzerwalnie łączą się ograniczenia w nabywaniu umiejętności i ich wykorzystywaniu w życiu codziennym.

stopnie upośledzenia umysłowego funkcja	w stopniu lekkim	w stopniu umiarkowanym	w stopniu znacznym	w stopniu głębokim
myślenie	wanie, uogólnianie, porównywanie przyczynowo-skutkowe, wnioskowanie i tworzenie pojęć. Mała samodzielność myślenia, zwolnione tempo, mała giętkość i płynność. Słaby krytycyzm, ograniczona zdolność do samokontroli. Dobrze definiuje pojęcia konkretne, ale nie poda definicji przedmiotów abstrakcyjnych.	rozumienia przyczynowo-skutkowego. Bardzo wolne tempo i sztywność myślenia. Brak samodzielności, krytycyzmu, zdolności do samokontroli. Pojęcia definiuje przez opis przedmiotu i materiału, z którego został zrobiony lub przez jego zastosowanie.	go. Pojęcia definiuje przez zastosowanie, użycie.	Niewykształcone.

W pedagogice specjalnej (oligofrenopedagogice – pedagogice osób z niepełnosprawnością intelektualną) zwracana jest uwaga na ograniczenia procesu myślenia, jak wskazuje Janina Wyczesany, który określa się na poziomie konkretno-obrazowym, jak również, powołując się na badania Janusza Kostrzewskiego, na „niedojrzałość emocjonalną, impulsywność, agresywność, niepokój, niedomogi w zakresie kontroli oraz niestabilną i nieadekwatną samoocenę”²¹, co w sposób istotny determinuje rozwój społeczny osób upośledzonych umysłowo. Zmiana podejścia do problematyki pracy z osobami z niepełnosprawnością intelektualną wskazuje na progresywny charakter podejmowanych oddziaływań, gdzie odchodzi się od koncepcji niewychowalności²² na rzecz oddziaływania zmierzającego do integracji czy wręcz inkluzji tych osób w społeczeństwie²³.

Dzisiaj, posługując się terminem niepełnosprawność intelektualna, ujmujemy problem o wiele szerzej, wskazując na wieloaspektowość podejścia, jak również zindywidualizowane rozumienie problemów osób, które określamy najczęściej mianem upośledzonych umysłowo. Otto Speck²⁴ zwraca uwagę, że również zachowanie osób upośledzonych umysłowo w obecnych klasyfikacjach diagnostycznych jest ujmowane bardzo szeroko, określane jako *behavior disorders* w szerszych systemach diagnostycznych – nie będąc jak do tej pory opisane do konkretnego zaburzenia.

Istotę problemu podejścia do upośledzenia umysłowego przedstawiłem w publikacji: *Niepełnosprawność intelektualna: mowa, język, komunikacja: czy iloraz inteligencji wyjaśnia wszystko?*²⁵, gdzie wskazywałem na konieczność podejmowania dyskusji nad ewoluowaniem rozumienia tego terminu, jak również odchodzenia od statycznej, sztucznie znormalizowanej oceny rozwoju ogólnego. Kreowane obecnie podejścia do jakości życia czy kompetencji wskazują na obszary do tej pory zaniedbywane, jednocześnie uka-

²¹ Janina Wyczesany, *Pedagogika upośledzonych umysłowo. Wybrane zagadnienia* (Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 1999), 33, 36.

²² Zofia Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, 1998), 223.

²³ Jacek J. Błeszyński, „Inkluzja i ekskluzja społeczna osób z niepełną sprawnością”, w: *Inkluzja i ekskluzja społeczna osób z niepełną sprawnością. Współczesne konteksty i kontrowersje pedagogiki wspierającej*, red. Marzena Dycht, Lidia Marszałek (Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie, 2009), 13–25.

²⁴ Otto Speck, *Niepełnosprawni w społeczeństwie. Podstawy ortopedagogiki* (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005), 220.

²⁵ Jacek J. Błeszyński, *Niepełnosprawność intelektualna: mowa, język, komunikacja: czy iloraz inteligencji wyjaśnia wszystko?* (Gdańsk: Harmonia Universalis, 2013).

zując nowe perspektywy spojrzenia na niepełnosprawność, niepełną sprawność czy zaburzenia, które nie muszą determinować zaburzeń niektórych funkcji w rozwoju człowieka.

Wyzwaniem w tej pracy staje się przedstawienie problemu przebaczenia. Termin jest pojęciem abstrakcyjnym, trudnym do jednoznacznego zdefiniowania (dopiero zajęcie się tym problemem uzmysłowiło mi wielkość podejść i koncepcji), jak również wewnątrznie i indywidualnie – osobniczo odbieranym. Na przykład nazwy kolorów są niewątpliwie określeniami abstrakcyjnymi, a tym samym ich używanie nie jest jedynie mechanicznym powtarzaniem zakodowanej umiejętności (często dzieci pomagają sobie, tworząc skojarzenia, np. niebieski jak niebo). Przebaczenie – jako czynność osobista, indywidualna, podobnie jak tworzące się relacje interpersonalne charakteryzujące się wewnętrznym rozpoznaniem, jest często specyficzną mową wewnętrzną, trudne do wyjaśnienia, przekazania innym osobom.

Tak jak nie mogę się zgodzić z wysuwanymi spostrzeżeniami, iż osoba z głębokim stopniem upośledzenia umysłowego ma niewykształconą funkcję myślenia (to ujęcie pozbawia osoby z głębokim stopniem upośledzenia atrybutu człowieczeństwa), tak nie mogę się zgodzić z powszechnym podejściem, przypisującym osobom upośledzonym umysłowo możliwość funkcjonowania jedynie na poziomie konkretno-obrazowym, bez lub z istotnie ograniczonym myśleniem abstrakcyjnym. W polskiej literaturze, jak również anglojęzycznej, następuje ewaluacja podejścia do problemu osób niepełnosprawnych, w tym niepełnosprawnych intelektualnie z jednoczesnym redefiniowaniem terminu. Ma to swoje konsekwencje w życiu codziennym. Obecnie, pracując z osobami niepełnosprawnymi, coraz rzadziej spotykam się z podejściami na przykład duszpasterzy wątpiących w świadomość istnienia Boga u osób niepełnosprawnych intelektualnie jako warunku dopuszczenia ich do sakramentów. Nauczyciele pracujący w szkołach, do których uczęszczają uczniowie z różnym stopniem upośledzenia umysłowego, zauważają wielość problemów, aspektów warunkujących rozwój uczniów. Dotyczy to także pensjonariuszy ośrodków terapeutycznych.

2. Badania

Podjąłem się przeprowadzenia pilotażowych badań wśród uczniów wszystkich etapów edukacyjnych i o różnym poziomie rozwoju intelektualnego, ale ze zdiagnozowanym upośledzeniem umysłowym, które mają na celu określenie, jak rozumiany jest przez nich problem przebaczenia. Czy

i jaki jest zakres tego terminu i jaką budzi refleksję. Przedstawiane później wyniki są wstępnymi, ponieważ planowane są dalsze badania, na większej grupie, z dokonaniem zróżnicowania zmiennych zależnych.

Przeprowadzane badania miały charakter:

- ilościowy – zależało mi na znalezieniu reprezentatywnej próbki wśród badanych uczniów;
- jakościowy, pozwalający na dokonanie zindywidualizowanej analizy wypowiedzi pisemnych uczniów.

Na potrzeby badania został opracowany kwestionariusz ankiety z pytaniami częściowo zamkniętymi, z możliwością dopisania własnej odpowiedzi, jak również pytaniami otwartymi. Takie dwutorowe podejście umożliwiło dokonanie również analizy kreatywnego, samodzielnego, indywidualnego podejścia do problemu – co zakładałem. Starałem się, aby badania nie były łączone z katechezą. Zależało mi na przedstawieniu problemu w ujęciu psychorozwojowym.

Badani uczniowie pochodzili ze szkół i ośrodków szkolno-wychowawczych (głównie z województw: pomorskiego, kujawsko-pomorskiego, zachodniopomorskiego). W badaniach wzięło udział w sumie 45 uczniów ze wszystkich etapów edukacyjnych (tj. szkoły podstawowej, gimnazjum oraz szkoły przyspasabiającej do pracy) z orzeczeniem niepełnosprawności intelektualnej w stopniu lekkim, znacznym i głębokim. Średnia wieku uczniów na poszczególnych etapach edukacji wynosiła: w szkole podstawowej – 12 (od 7 do 14 roku życia), gimnazjum – 17 (od 15 do 21 roku życia) oraz szkole przyspasabiającej do pracy – 19 (od 16 do 22 roku życia).

Kwestionariusz był anonimowy, zawierał 5 pytań, z metryczką dotyczącą płci, wieku. Badania zostały przeprowadzane w listopadzie 2015 roku. W przypadku uczniów z głęboką niepełnosprawnością intelektualną było możliwe zadawanie pytań przez nauczyciela wspomagającego, który pomagał wypełnić kwestionariusz.

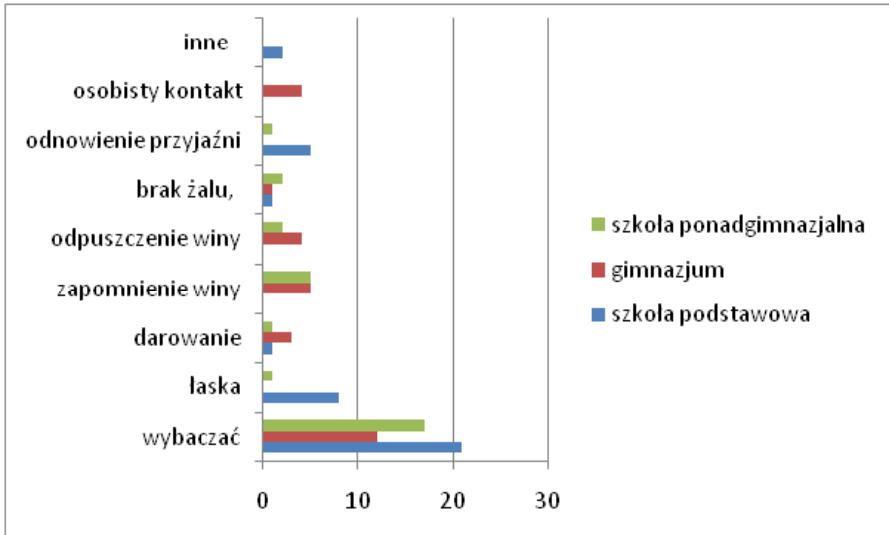
W kwestionariuszu stworzono możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi.

Prezentacja wyników badań własnych

Kwestionariusze, które zostały poddane analizie, były prawidłowo wypełnione.

Pierwsze pytanie dotyczyło rozumienia słowa przebaczenie. Zgodnie z powszechnie przyjętym poglądem, dzieci niepełnosprawne powinny mieć

problem ze zdefiniowaniem, odniesieniem się do pojęcia abstrakcyjnego. Dlatego ważne było podanie słów synonimicznych, o podobnym zakresie terminologicznym, jak również mniej powiązanych logicznie i terminologicznie z przedstawionym słowem.

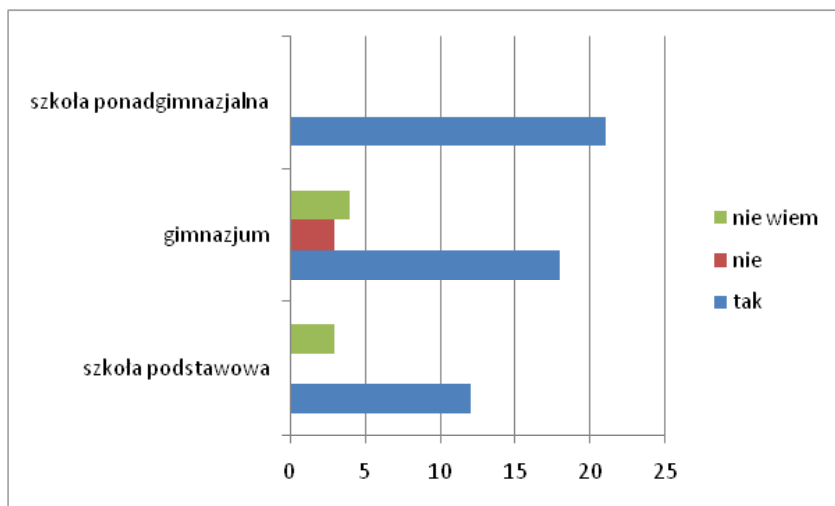
Wykres 1. Co, według Ciebie, znaczy przebaczać? [N=45]

Źródło: badania własne.

Najwięcej badanych na wszystkich poziomach edukacji wskazało synonim – wybaczać. To słowo w *Słowniku języka polskiego* oznacza „przestawać gniewać się na kogoś za to, co zrobił złego, i odstępować od zamiaru ukarania go”, podobnie jak przebaczać. Należy nadmienić, iż samo pojęcie nie jest jednoznacznie powiązane z podejściem sensu *stricte* religijnym – jako zapomnienie, darowanie, odpuszczenie winy.

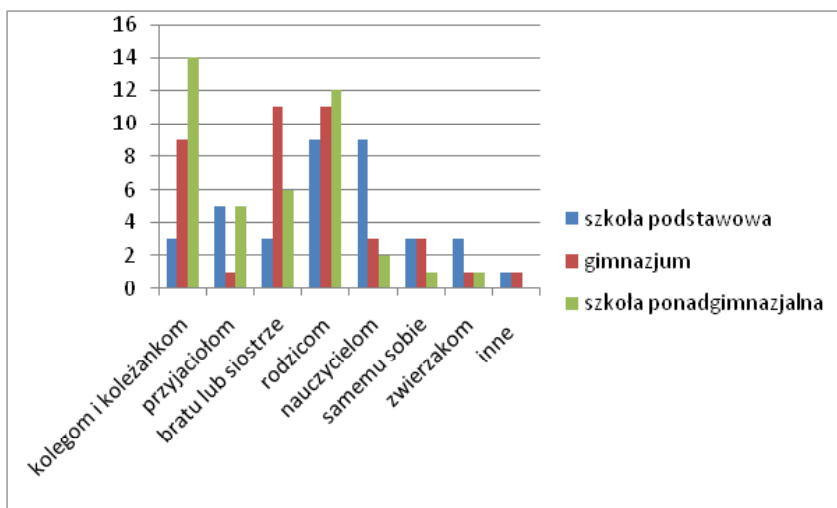
Wystąpiły także odpowiedzi indywidualne, dopisane w punkcie „inne”, w szkole podstawowej: „przeprószyć” i 2 razy „nie wiem”; jak również w gimnazjum: „grzech wybaczący” (jako czynność), „zależy od sytuacji”. Przedstawione odpowiedzi wskazują na refleksję, jakiej dokonują niektórzy uczniowie szkoły podstawowej i gimnazjum.

Kolejne pytanie dotyczyło świadomości czynności przebaczenia. To pytanie przede wszystkim pozwoliło na sprawdzenie, czy uczniowie rozumieją jego sens i mają świadomość jego zastosowania.

Wykres 2. Czy przebaczasz? [N=45]

Źródło: badania własne.

Wykres 3. Komu najczęściej przebaczasz? [N=45]

Źródło: badania własne.

Uzyskane wyniki wskazują, iż wszyscy uczniowie na każdy poziomie kształcenia potrafią przebaczać, a więc stwierdzić można, iż są świadomi rangi społecznego stosowania tego zachowania. Charakterystyczne jest, iż występuje tu refleksja na poziomie szkoły podstawowej i gimnazjum nad rolą przebaczenia oraz brakiem automatyzowania przebaczenia. Uczniowie wskazują, iż nie są przekonani, czy przebaczyć znaczy automatycznie zapomnieć. Szczególnie na poziomie gimnazjum uzyskujemy odpowiedzi, w tym negatywne – uczniowie nie przebaczą, nie jest to cecha zautomatyzowana, ale świadome działanie. To wskazuje, iż uczniowie na tym etapie kształcenia nie przejawiają zachowań społeczliwych.

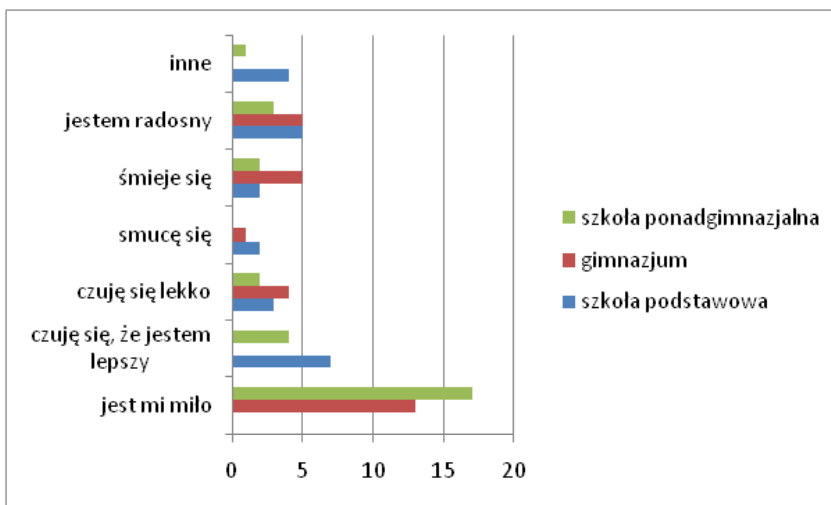
Równie ważne jest pytanie dotyczące osób, którym uczniowie przebaczą. Z uzyskanych odpowiedzi można wnioskować, w jakich środowiskach występują najczęściej konflikty i jak są one rozwiązywane.

Najczęściej wskazywanymi grupami, charakteryzującymi się interakcjami, są (w kolejności): koledzy i koleżanki, rodzice oraz rodzeństwo. Podanie określenia „przyjaciół” dla uczniów może być trudne dla odróżnienia zakresu semantycznego pojęć „kolega” a „przyjaciół”, jakkolwiek występuje tu istotna gradacja nasilenia emocjonalnego stosunku – również w tych badaniach zostało to przez uczniów wykazane.

Ciekawe wydają się odpowiedzi dotyczące przebaczenia w stosunku do nauczycieli, gdzie z okresem edukacji i wiekiem uczniów maleje liczba zaznaczeń. Wskazywać to może z jednej strony na polepszanie się interakcji, ale również świadomości umiejscowienia ucznia w systemie szkolnym (jego praw i możliwości ich dochodzenia).

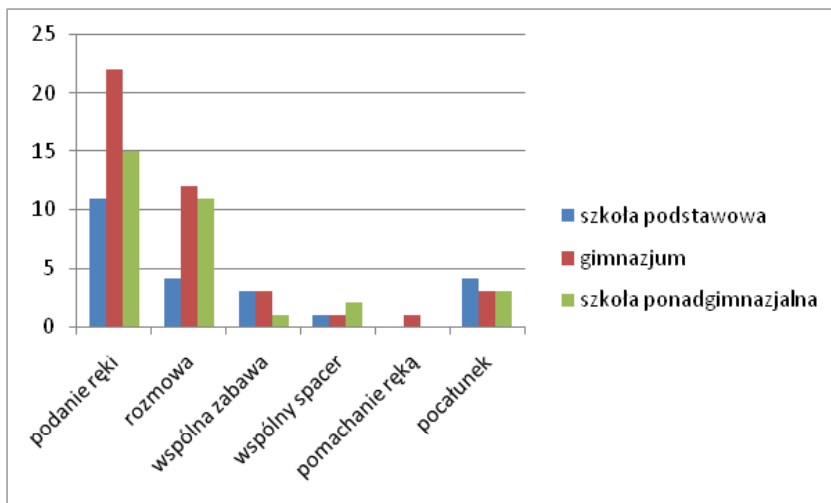
Ważnym elementem w moich badaniach była świadomość dotycząca „samoprzebaczenia” jako świadomości i refleksji nad dylematami moralnymi, jak również świadomości popełniania błędów. To wyraz samooceny i krytycyzmu oraz autorefleksji nad swoim postępowaniem. W odpowiedziach w punkcie „inne” uzyskałem w kwestionariuszu odpowiedzi: w gimnazjum: „nie kłócę się z nikim”; oraz w szkole przysposabiającej do pracy: „wszystkim”. Odpowiedzi te pozwalają przede wszystkim wykazać świadomość, adekwatność stosowania terminów.

Odpowiedzi na pytanie dotyczące samopoczucia związanego z przebaczeniem wskazują, iż występuje istotny związek ze stanem emocjonalnym. Większość uczniów wskazuje na dobre samopoczucie, chociaż występują nieliczne odpowiedzi wskazujące na smutek. W odpowiedziach dodatkowo, samodzielnie redagowanych, w punkcie „inne” uzyskałem jedną odpowiedź na poziomie gimnazjum: „dobrze”.

Wykresy 4. Jak się czujesz, gdy przebaczasz? [N=45]

Źródło: badania własne.

Wykres 5. Jaki gest, według ciebie, oznacza przebaczenie? [N=45]

Źródło: badania własne.

W zachowaniach społecznych istotna jest komunikacja pozawerbalna, gesty towarzyszące wypowiedziom. Takie zachowanie jak przebaczenie ma swoje umiejscowienie również w warunkach społecznych. Nauczyciele w szkole podczas rozwiązywania konfliktów wymagają od uczniów, nakłaniają, aby w geście przebaczenia na przykład podali sobie ręce, rodzice przytulają lub całują swoje dziecko.

Zachowanie uczniów, które często jest naśladowaniem dorosłych, również jest manifestowane w przypadku przebaczenia podaniem ręki. Ważnym elementem jest rozmowa, komunikowanie się, jako zachowanie wskazujące na niewystępowanie konfliktu. Takim gestem, jednak rzadko w naszej kulturze przyjętym, jest także pocałunek – gest bardzo intymny, jednak występujący w relacjach rodzinnych. Wspólny spacer także należy do zachowań komunikacyjnych, jak również pomachanie ręką, które może przybrać charakter gestu, na przykład: „przybij żółwika”. Natomiast w punkcie inne, w trzecim etapie edukacyjnym uzyskałem odpowiedź, iż dla jednego z uczniów ważnym gestem jest pójście do kościoła.

Podsumowanie

Uzyskane wyniki badań pozwoliły na stwierdzenie, iż uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, umiarkowanym i znacznym mają świadomość pojęć abstrakcyjnych w różnym zakresie i nasileniu. Tym samym nie jest zasadne, aby traktować upośledzenie jako jednorodny stan uniemożliwiający osobom nim dotkniętym świadomy udział w życiu społecznym, w tym również religijnym.

Wyniki badań wykazały, iż pojęcia abstrakcyjne mają swoje znaczenie, które uznać możemy za adekwatne do powszechnie przyjętego. Jednak istotne wydaje się tu, iż pojęcia te mają swoje zastosowanie. Częste ich zastosowanie w życiu codziennym warunkuje lepsze osadzenie w świadomości, jak również adekwatny odbiór i zastosowanie.

Innym ważnym aspektem jest przedstawienie pojęć w ujęciu kontekstu. Pojęcie przebaczenie powiązane najczęściej jest z religią, szczególnie chrześcijaństwem. W przedstawionych badaniach możemy stwierdzić, iż pojęcie to ma bardziej charakter utylitarny. Jest to bardzo ważne stwierdzenie, wykazujące, iż przebaczenie dotyczy szerokiego aspektu postępowania społecznego. Tym samym pojęcie o charakterze religijnym zostało wprowadzone w szerokie ujęcie oddziaływań interakcji społecznych. Można więc stwierdzić, iż spełnione zostało prawo miłości bliźniego, przebaczenie stało się

pojęciem ogólnospołecznie przyjętym, zaakceptowanym i dzięki swojej powszechności dotyczy wszystkich przedstawicieli społeczeństwa.

Wykazanie, iż trudne pojęcie, jakim jest przebaczenie, nie jest tylko określeniem, ale również ma swoje nacechowanie emocjonalne, jest istotnym predykatywnym pozwalającym z jednej strony na zaprzeczenie poglądom ograniczającym prawa osób niepełnosprawnych intelektualnie, jak również ukazującym niejednorodne spojrzenie na sam akt przebaczenia czy uwewnętrznienie rozumienia tego pojęcia (przykładem mogą być dopisywane indywidualne wypowiedzi). To wskazuje, iż popularne poglądy dotyczące ograniczeń rozumienia przez osoby niepełnosprawne intelektualnie rzeczywistości je otaczającej, jak również społecznych uwarunkowań, nie do końca są prawidłowe. Samo ograniczanie na przykład do sakramentów w Kościele tylko z tego przeświadczenia, iż osoby te nie rozumieją istoty sakramentu, jest nieadekwatne do stanu wiedzy ani nie posiada logicznego związku. Odwracając takie stwierdzenie – jaki mamy dowód na to, iż osoby niepełnosprawne intelektualnie nie są w stanie zrozumieć istoty sakramentu?

Reasumując rozważania dotyczące przebaczenia, możemy stwierdzić, iż pojęcie to adekwatnie występuje u uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w różnym stopniu na wszystkich etapach edukacyjnych. Jest ono adekwatnie stosowane i posiada swój element emocjonalnego nastawienia. Ma indywidualny i świadomy odbiór znaczenia, co jest uwarunkowane niewątpliwie środowiskiem rodzinnym i społecznym, w jakim wychowuje się dziecko. Jest terminem, który ma świadome zastosowanie w kształtowaniu interakcji społecznych. To niewątpliwie wpływ kultury europejskiej, która jest przesiąknięta etyką chrześcijańską, co wprowadza to pojęcie do powszechnego stosowania, a częstość jego używania i powszechność wskazują na wprowadzenie go w kanon dobrego wychowania.

Is a Child with Intellectual Disabilities Able to Forgive? (Summary)

This paper discusses the problem of awareness of forgiveness by people with intellectual disability. This article is based on research. The summary presented proposals concerning awareness of understanding and using the concept of forgiveness. We can say that the word itself is based on reflection gained in practice.

Key words: mental retardation; abstract thinking; forgiveness.

Czy dziecko niepełnosprawne intelektualnie jest zdolne do przebaczenia? (Streszczenie)

W artykule podjęto problem świadomości przebaczenia u osób niepełnosprawnych intelektualnie. Artykuł powstał w oparciu o badania. W podsumowaniu przedstawiono wnioski dotyczące świadomości rozumienia i używania pojęcia przebaczenia. Stwierdzić możemy, iż samo słowo bazuje na refleksji zdobytej w praktyce.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność intelektualna; myślenie abstrakcyjne; przebaczenie.

Bibliografia

- Antoszevska, Natalia. „Mechanizmy obronne w ujęciu psychoanalitycznym”. *Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty studenckie* 5 (2010): 114–130.
- Augustyn. „Kazanie 336, 1. 6”. W: *Liturgia Godzin*, t. 1, 1046–1047. Poznań: Pallottinum, 1982.
- Bleszyński, Jacek J. „Inkluzja i ekskluzja społeczna osób z niepełną sprawnością”. W: *Inkluzja i ekskluzja społeczna osób z niepełną sprawnością. Współczesne konteksty i kontrowersje pedagogiki wspierającej*, red. Marzena Dycht, Lidia Marszałek, 13–25. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie, 2009.
- Bleszyński, Jacek J. *Niepełnosprawność intelektualna: mowa, język, komunikacja: czy iloraz inteligencji wyjaśnia wszystko?* Gdańsk: Harmonia Universalis, 2013.
- Bobkiewicz-Lewartowska, Lucyna. *Niepełnosprawność intelektualna. Diagnoza, edukacja, wychowanie*. Gdańsk: Harmonia Universalis, 2011.
- Bogdanowicz, Marta. *Psychologia kliniczna dziecka w wieku przedszkolnym*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1985.
- Burda, Katarzyna. „Syndrom sztokholmski – kiedy ofiara kocha oprawcę”. <http://nauka.newsweek.pl/syndrom-sztokholmski---kiedy-ofiara-kocha-oprawce,107803,1,1.html> (pobrano: 10.04.2016).
- Chiocca, Ellen M. „Assessment of the Neurologic System”. W: Ellen M. Chiocca, *Advanced Pediatric Assessment*, 458–492. New York: Lippincott Williams & Wilkins, 2010.
- Cimera, Robert Evert. *The Truth About Special Education: A Guide for Parents and Teachers*. Oxford: The Scarecrow Press, 2003.

- Enright, Robert, The Human Development Study Group. „The moral development of forgiveness”. W: *Handbook of Moral Behavior and Development*, t. 1, red. W. Kurtines, J. Gewirtz, 123–152. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1991.
- Freud, Zygmun. *Il disagio della civiltà*. Torino: Bollati Boringhieri, 1978.
- Giulianini, Annalisa. *O przebaczeniu, czyli jak uleczyć duszę*. Kraków: Bratni Zew, 2010.
- Hunter, Robin C. A. „Forgiveness, retaliation and paranoid reactions”. *Canadian Psychiatric Association Journal* 23, 3 (1978): 167–173.
- Nowosielski, Mirosław. „Przebaczenie – trudny problem widziany z perspektywy psychologicznej”. *Ateneum Kapłańskie* 156, 2 (2011): 223–232.
- Ochberg, Frank M. „Understanding the victims of spousal abuse”. <http://www.gift-fromwithin.org/html/spousal.html> (pobrano: 14.09.2016).
- Parry, John, Eric Y. Drogin. *Mental Disability Law, Evidence, and Testimony: A Comprehensive Reference Manual for Lawyers, Judges, and Mental Disability Professionals*. Illinois: American Bar Association, 2007.
- Sękowska, Zofia. *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, 1998.
- Słownik języka polskiego*. <http://www.sjp.pl>
- Speck, Otto. *Niepełnosprawni w społeczeństwie. Podstawy ortopedagogiki*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005.
- Szymoń, Jerzy. „Specyfika przeżycia religijnego”. *Roczniki Psychologiczne* 1 (1998): 167–180.
- Vergote, Antoine. *Religione, fede, incredulità. Studio psicologico*. Milano: San Paolo Edizioni, 1985.
- Wojciszke, Bogdan. *Człowiek wśród ludzi*. Warszawa: Scholar, 2002.
- Wyczęsany, Janina. *Pedagogika upośledzonych umysłowo. Wybrane zagadnienia*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 1999.